

Richter Pál

„CSUPA KÉRDÉS ÉS TALÁNY”

A Deák–Szentés kézirat

Kővári Réka: *A Deák–Szentés kézirat. The Deák–Szentés Manuscript*
Budapest: Magyarok Nagyasszonya Ferences Rendtartomány–MTA
Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2013 (*Fontes Historici Ordinis Fratrum
Minorum in Hungaria; Magyar ferences források, 6.*)

Ismerjük a közmondást a könyvekről és az ő sorsukról. A Deák–Szentés-féle kézirat os nékeskönyvre ebből a szempontból nem lehet panasz: sorsának, változatos történetének feltérképezése, megírása igencsak próbára teszi a kutatót. Leginkább poirot-i, illetve esetünkben találóbban miss marple-i képességek szükségeltetnek hozzá.

Elsőként tudnunk kell, hogy a Kővári Réka által e gyönyörű kiadásban, a Magyar ferences források sorozatban közreadott kézirat a publikált tartalomnak megfelelően jelenleg nem létezik. A kézirat egy része vagy lappang valahol, vagy megsemmisült. De ennek is örülhetünk, hogy csak egy része, hiszen korábban, több évtizeden át az egész kéziratot eltűntként tartották számon. Szerencsére a kutatók már a 20. század első felében élénk érdeklődést mutattak iránta – erről szól részletesen a közreadás 2. fejezete –, ezért különböző leírások készültek még a teljes kézitról a 2013-ban elhunyt Papp Géának és a ciszterci szerzetes Saád Henriknek köszönhetően, így a ma hiányzó rész rekonstruálását a közreadó el tudta végezni.

Másodszor a kézirat nem datálható egyértelműen. Tudjuk, a bejegyzett 1774-es időpont csak a két ferences szerzetes (Deák Imre és Szentés Mózes) közötti használatváltásnak, a kézirat átadásának az időpontját jelzi. Ezért nagyon komoly tartalmi, filológiai elemzést követően lehet csak a kötet egyes részeinek keletkezési idejéről közelebbit mondani. Igaz, a ciszterci szerzetes pap és tanár, a már említett Saád Henrik a kéziratot kiadásra előkészítette, és a hozzátartozó tanulmánynak az *Orgonakönyv Kájoni János Cantionálójának második, Balás Ágoston által rendezett, 1719-es kiadásához* címet adta. Azaz kéziratunk tartalmára vonatkozóan már egészen pontos meghatározás is társult. Ahogy azonban a jelenlegi kritikai kiadásból kiderül, a Saád által megadott tartalmi megjelölés nem fedi a teljes kéziratot, ráadásul az orgonakönyv kitétel a következőzetesen egy szólamban lejegyzett kottaképre a korabeli, 17–18. századi gyakorlat alapján nem tűnik helytállónak, hacsak a hangjegyek felett szorgalmasan és következetesen végigírt számozást nem tekintjük valamiféle alsó szólam jelölésének. Felderítendő rejtélyek tehát az utókor számára is maradtak bőséggel.

Harmadszor a Deák–Szentés kézirat provenienciája csak nagytáji szinten adható meg, biztosan csak annyit mondhatunk, hogy valahol Erdélyben keletkezett. Ennél pontosabb meghatározásra aligha juthatunk, legfeljebb a 18. századi Erdélyben működő ferences rendházakra hivatkozva, hiszen Deák Imre szerzetes atya Székelyföldön, Szárhegyen született, de 1774-ben éppen Nagyváradról hazatérőben, Kolozsvárt hunyt el hirtelen. A kézirat keletkezése szempontjából Szentés Mózes atya személye a rendelkezésre álló írásképek összehasonlítása alapján nem igazán játszik szerepet, a további két ferences atya, akik a kézirattal kapcsolatba hozhatók, Bartalis István és Balás Ágoston, mindketten székelyföldi születésűek voltak, de Erdély több ferences kolostorában szolgáltak életük során.

Negyedszer a tartalom összetettsége okozhat fejtörést a mindenkori kutatónak. Nem egyszerűen népénekgyűjteményről, azaz korabeli énekeskönyvről van szó, hiszen találunk benne misetételeket, litániákat, antifónákat, barokk kanciókat, ráadásul a kéziratot eredetileg egybekötötték az 1741-ben Csíksomlyón kiadott és nyomtatott *Hymni Vesperarum* egy példányával. Miután a korábbi kutatások, a kéziratról szóló leírások csak a népénekanyag archaikus, értékes voltára, e repertoár hagyományosan magyar jellegére összpontosítottak, elmaradt a kézirat besorolása a ferences rendi gyakorlat szemszögéből. Márpedig a Magyar Királyság területén a 17–18. században létezett ferences provinciák fennmaradt forrásai között találunk hasonlóan többarcú kéziratokat, énekes- és misekönyvek sajátos keverékeit. Mindezek a jellegzetességek egyébként arra utalnak, hogy esetünkben napi használatban volt forrásról beszélhetünk, amely fontos adalékokkal szolgál a korabeli ferences és helyi, regionális gyakorlatról.

Kővári Réka a közreadást bevezető tanulmányát öt fejezetre osztotta. Az elsőben részletesen ismerteti a jelen kiadás alapjául szolgáló különböző forrásokat, a másodikban áttekinti a kézirat történetét és kutatástörténetét, hangsúlyozva a kézirat jelentőségét a magyar egyházzene-történetben a 16–17. századi népének-repertoárral és a néphagyománnyal összefüggésben. Ebben a részben járja körbe a datálhatóság kérdését. Ismertette a kutatástörténeti előzményeket a notáció alapján igyekszik a kérdést megválaszolni, bár jelzi, hogy a notáció vizsgálata önmagában nem nyújthat biztos támpontot a datáláshoz. A csíksomlyói kolostorban az 1730-as években énektanításra használt táblák hangjegyzésével hasonlítja össze a Deák–Szentés kéziratét. Módszerének lényege, hogy a kéziratot jellemző kurzív írásmód felső időhatárát próbálja megadni a korban elterjedt, a kvadrát notáció jellegzetességeit mutató négyszögletes írásmód alsó időhatárának meghúzásával, figyelembe véve, hogy a ferenceseknél a kétféle notáció egymás mellett is élt. Ennek alapján a 18. század első felére datálhatja forrásunkat. Gondolatmenetét azzal zárja, hogy a kézirat népénekeket tartalmazó része mindenképpen a 18. század első felében, esetleg elején készült, a többi része pedig ezt követően, a csak szövegeket tartalmazó függeléke pedig 1774 után. Tehát több kéz által lejegyzett, több évtized alatt készült könyvről beszélhetünk, a Kájoni-kódexhez hasonlóan. Ezt követően arról értesülünk, hogy Muckenaupt Erzsébetnek köszönhetően újabban Szamosújvárról is előkerült két olyan kolligátum, melyek átfedést és hasonlóságot mutatnak a Deák–Szentés kézirattal: mindkét újabb lelet a már fentebb em-

lített gregorián tételeket tartalmazó *Hymni Vesperarum* énekeskönyvhöz készült ferences provenienciájú toldalék, miséket és népénekeket jegyeztek le bennük kottával, illetve helyenként azok nélkül. A bevezető harmadik fejezete összefoglalja a kézirat jellemzőit, megadja könyvészeti leírását, részletesen ismerteti különböző rétegeit, a kézírásokat, a notáció jellegzetességeit, a módosított hangok jelölését, a használt kulcsokat, szisztémát. Szendrei Janka korábbi besorolása alapján a kézirat legnagyobb részét kurzív magyar notációval jegyezték le, a melizmák jelzésére ligatúrákat használtak. Az egyik legizgalmasabb és egyben legtitokzatosabb kérdés a dallamok fölé következetesen hangonként lejegyzett számok értelmezése. A korábbi szakirodalmak rendre orgonakíséretre vonatkoztatták, és fel sem vetették azt a problémát, hogy a korból származó, tényleges orgonakönyvekben a dallamok alá lejegyezték a basszus szólamot, mint ahogyan Kájoni kézírataiban is találjuk, és efölé kerültek, de általában csak elszórtan, nem következetesen végigírva a számok. Kővári helyesen jegyzi meg, hogy miután a Deák–Szentés kéziratban csak egyszólamú kottákról van szó, nem gondolhatunk a korban már általánosan ismert és használt számozottbasszus-rendszerre. Ettől függetlenül elképzelhető lenne, hogy a számok az énekszólam alatt haladó basszus távolságát jelzik, de ez számos esetben nem megfelelő hangzást eredményez. Ugyan írhatnánk ezt a lejegyző tudatlansága, illetve gyakorlatlansága számlájára, de ezzel valószínűleg csak idő előtt adnánk magunknak felmentést a talány megfejtése alól. Ráadásul a számok között időnként még egy „m” betű is előfordul, amelynek Kővári szerint az egyik lehetséges feloldása a hang módosítására való utalás. Néhány tétel áttekintése alapján zeneileg lehetőségként adódna még, hogy a számok és az m betű nem kifejezetten hangszeres kíséretre vonatkoznak, hanem egyfajta egyszólamúságra, amelyben a számok a lejegyzett dallam fölé értelmezendőek úgy, hogy a másik szólam a dallamhang alatt is szólhat: például a 6-os szám jelentheti a dallamhang alatti tercet is. Az m betű pedig hasonló jelentéssel bírhat, mint Kájoninál a 8-as szám, oktáv vagy prím távolságot, lényegében a dallamhanggal azonos hangot jelölve. E feltételezésnek ellene mond a Deák–Szentessel egybekötött *Hymni Vesperarumba* – miután abban is találni néhány helyen a hangjegyek fölé beírt számokat – Bartalis István által írt bejegyzés, amelyet Kővári Réka is idézett: *az orgonálás alapjait tanuló Bartalis István írta fel a számokat a hangjegyek fölé a tanultak alapján*. Mindez persze nem zárja ki, hogy az orgonán nem rögtön az akkordikus kíséret, a basso continuo jelentette a tanulás első lépéseit, hanem csak két szólam, a dallam és a számok alapján előállított kíséret játssza. Mindennek igazolása azonban további megerősítő adatokat, széles körű kutatást igényel.

Külön fejezet foglalkozik a kézirat és a Kájoni-féle *Cantionale Catholicum* kiadásainak összefüggéseivel, hiszen már korábbról, többek között Saád Henrik és Domokos Pál Péter kutatásaiból, munkáiból ismert volt, hogy a népénekeket tartalmazó rész szorosan kapcsolódik a *Cantionale* második, Balás Ágoston szerkesztette 1719-es kiadásához. A részletes, a *Cantionale* első, második és harmadik kiadására kiterjedő összehasonlító vizsgálat megerősítette a korábbi megállapításokat, melyek szerint a Deák–Szentés kézirat a Kájoni *Cantionale* 1719-es, második kiadásában található és leggyakrabban használt énekeit gyűjti egybe. A különböző *Cantio-*

nale-kiadások és a kézirat közötti tájékozódást tételekre lebontott összefoglaló táblázat segíti.

Zárófejezetként a közreadás elveit ismerhetjük meg, egy olyan kritikai kiadásét, mely az elvárt filológiai pontossággal számol el minden közreadott hanggal, szöveggel úgy, hogy közben a kötet gyakorlati használhatóságát nem akadályozza. A kéziratban nem, vagy hiányosan, vagy hibásan szereplő tételeket, dallamokat Kővári rokon forrásokból egészítette ki, javította, közölve a vizsgálatok alapján legautentikusabbnak tartott dallamalakot. Külön érdeme a közreadásnak, hogy kétnyelvű: bevezető tanulmánya, a tételeket követő jegyzetek, a felhasznált források és irodalmak angolul is olvashatók. Így nemcsak a magyar zenetörténészek számára válik hozzáférhetővé a kézirat teljes anyaga, hanem a nemzetközi tudományosságban is gyarapítja a publikált ferences források számát.